

Arkeologisk schaktningsövervakning

Bergshauptmansgatan 9 och 7

vid schaktning för fjärrvärmeutbyggnad till fastigheten

Assessorn 13, inom fornlämning 68:1 i Falu stad och kommun,

Dalarna

2014

Arkivrapport dnr 56/08

Joakim Wehlin & Britt-Marie Hägerman

© Lantmäteriet i2014/00618

Dalarnas museum, Falun, 2014

Inledning

I samband med schaktningsarbeten för servisledning för fjärrvärme till fastigheten Assessorn 13, inom fornlämning 68, Falu stad och kommun (bilaga 1), genomförde Dalarnas museum sommaren 2008 en arkeologisk förundersökning i enlighet med länsstyrelsens beslut, dnr 431-5553-08. Uppdragsgivare var Falu Energi och Vatten.

Syfte

Syftet med den arkeologiska förundersökningen var att bestämma fornlämningens karaktär och utbredning inom schaktet samt att dokumentera påträffade anläggningar och kulturlager.

Metod

Schaktet grävdes av Falu Energi och Vattens underentreprenör och övervakades av en arkeolog från Dalarnas museum. Sektioner och schaktbotten finrensades och dokumenterades efter att schaktet var färdiggrävt. Dokumentationen bestod av profilritning, foto i digitalt format och skriftlig beskrivning. Inmätningen skedde manuellt utifrån befintliga byggnader.

Kunskapsläge

Kvarteret Assessorn ligger inom fornlämning 68 i Riksantikvarieämbetets fornminnesregister över Falu stad, vilket består av Falu stads gamla stadskärna (FMIS). Det vill säga det område som förväntas innehålla kulturlager, bebyggelse- och industrilämningar från medeltid till 1600-talets stad. Närheten till gruvområdet Falu gruva, fornlämning 109, är också påtagligt.

Kvarteret Assessorn ligger i stadsdelen Elsborg, strax öster om gruvområdet. Det första kända, skriftliga omnämnandet av Elsborg är från år 1623. Eftersom övre Elsborg kom till efter stadsregleringen 1646 genom en tvångsförflyttning av arbetarboställen vid gruvområdet till dåvarande Röbacksmynnen, bör namnet syfta på Nedre Elsborg där kvarteret Assessorn ingår (Sundström & Olsson 1988:13, 29).

Före fastställandet av stadsplanen 1646 hade området huvudsakligen utgjorts av den låglänta och fuktiga ådalen ned mot Faluån. Troligen bestod området av tomtmark med spridd bebyggelse, kålgårdar och hagar. Efter stadsregleringen bebyggdes området snabbt av gruvarbetare. Tomterna och husen var små och enhetliga i utseende och placering (Sundström & Olsson 1988:29).

Ett femtontalet arkeologiska undersökningar har utförts i Elsborg, varav de flesta består i enkla schaktövervakningar av ledningsarbeten i gatumark. Rent generellt stärker dessa schaktövervakningar bilden av en stadsdel som växt fram från mitten av 1600-talet och senare. Vid de undersökningar som gjorts på kvartersmark har det framkommit spår efter bebyggelse, dock i huvudsak

från tiden efter stadsregleringen. Ett undantag är i Assessorn 6, Bergshauptmannen 9 och Bergsfogden 10, där undersökningar visat på bebyggelse strax före stadsregleringen, det vill säga under 1600-talets första hälft (Hägerman 2009; Holmström & Grälls 1988).

Det har tidigare utförts en undersökning i den sydöstra delen av det aktuella kvarteret, på Assessorn 6 (Hägerman 2009). Där kunde konstateras att tomten bebyggts under 1600-talets första hälft och efter stadsregleringen på 1640-talet fylldes tomten upp med slagg.

Flera schaktövervakningar har gjorts i kringliggande gator vid ledningsgrävningar. I Sturegatans västra kant, mitt för kvarteret Assessorn, observerades vid VA-dragning den naturliga leran på 1,6 meters djup. Direkt ovanpå leran låg ett knappt halvmeter tjockt kulturlager med bland annat kvistar, andra trärester och slagg. Ovanpå detta låg den äldsta vägbeläggningen, bestående av hopbrunnen slaggkross. Något längre norrut på Sturegatan, strax norr om Bergshauptmansgatan låg den naturliga leran på 1,65 meters djup och med ett ovanpåliggande 0,2 meter tjockt kulturlager innehållande bland annat huggspån, kvistar, bark, lite slagg och murtegel och därpå flera vägfyllningar (DM dnr 92/02). Vid schaktningar för fjärrvärmeledningarna i gatorna har kulturlager konstaterats i botten på Bergshauptmansgatan samt en stenkulvert i korsningen mellan Bergshauptmansgatan och Sturegatan (DM dnr 135/98). Samma typ av kulturlager har även påträffats vid fjärrvärmedragning i Engelbrektskatan (Ros 1988). Någon mer exakt datering av detta eller dessa kulturlager har inte kunnat göras, men fynd av yngre rödgods och kritpipor pekar på mitten av 1600-talet som tidigast.

I kvarteret Assessorn, hörnet vid korsningen mellan Bergshauptmansgatan och Sturegatan påträffades 1938 en liten utskuren träbock (DM invnr. 6929) vid grävning för grund. Bocken låg under slaggen i "svartmyllan" på 1,6 meters djup. Bocken har daterats till perioden 1325-1618 med ett sigmas sannolikhet (Ua-17971), med tyngdpunkten på 1400-talet (Bronk Ramsey 2009; Reimer 2013). "Svartmyllan" verkar vara detsamma som det kulturlager som ligger i botten ovanpå den naturliga leran.

Undersökning

Den aktuella schaktningsövervakningen utfördes i kvarteret Assessorn 13 som ligger utmed Bergshauptmansgatan i Elsborg (bilaga 2). Sammantaget grävdes fyra sammanhängande schakt med en längd av ca 37 meter. Bredden varierade mellan 1,3–2 meter och djupet varierade mellan 0,9-1,4 meter.

Schakt 1 och 2 grävdes längsmed Bergshauptmansgatan. Dessa var sammanbundna genom det längre schakt 3 som sedan fortsatte in på tomten. I änden på schakt 3, inne på tomten, grävdes ett tvärgående schakt (4). Schakt 4 löpte från huslivet på Bergshauptmansgatan 9 över gården och in i grunden på Bergshauptmansgatan 7.

Ute i gatan var alla äldre lager bortgrävda på grund av tidigare ledningsdragningar. Inne på tomten återfanns slagglager och en husgrund.

Schakt 1

Schaktet var ca 5,2 meter långt, 2 meter brett och 1,4 meter djupt. Befintliga fjärrvärmeledningar i schaktbotten. Alla äldre lager var bortschaktade (bilaga 3).

Schakt 2

Schaktet var ca 5,8 meter långt, 1,3 meter brett och 1,3 meter djupt. Från och med 1,5 meter ut i Bergshauptmansgatan, från husväggarna nummer 7 och 9 räknat, var alla äldre lager avgrävda av ledningsschakt.

Schakt 3

Schaktet var ca 14 meter långt, 1,3 meter brett och 1,2–1,3 meter djupt (bilaga 2 och 4). Från den södra delen av schaktet syntes huslagren från A1 (se utförligare beskrivning under rubrik för schakt 4). Lagren var synliga i ca 2,5 meter i den östra profilen. I den västra profilen syntes dessa lager i ca 1,6 meter mot norr från schakt 4 räknat. Huslagren i schakt 3 var av likartad karaktär som i schakt 4, men mindre tydliga och mer störda av ledningsgrävningar. De var synliga 0,22 meter under asfalten och ned till ett djup av ca 0,8 meter.

Norr om A1 fanns i schakt 3 ca 2–3 humösa, sandiga och finskiktade kulturlager, 0,05–0,15 meter tjocka. Dessa kulturlager var avskilda genom slagglager och påträffades mellan 0,5–0,8 meter under asfalten. Kulturlagren låg som tunna skikt, vilka ställvis avbröts och växlade i höjd. Inga konstruktioner kunde observeras.

Ca 1,1–1,2 meter ner under asfalten fanns ett kulturlager med mycket trärester (huggspån, bark, kvistar), humus, kol, slagg, lera, slaktben och en keramikskärva. Kulturlagret var omkring 0,2–0,3 meter tjockt. Därunder syntes på några ställen i schaktet den naturliga ljusgrå leran. I det undre kulturlagret kunde inga konstruktioner observeras, men schakt 3 och 4 grävdes endast på några ställen ned till denna nivå. Ett prov för ¹⁴C-analys togs i detta lager. Provet togs fyra meter norr om anslutningen mot schakt 4 (bilaga 2). Vid provtagningsplatsen var lagret mer kompakt och innehöll halvförmultnande huggspån, träpinnar och trärester. Fiberriktningarna låg kors och tvärs, varför de bör ha avsatts vid byggnation och/eller brett ut som ett dränerande marktäcke.

Ett träprov från tall med en egenålder på högst tjugo år sändes för ¹⁴C-analys. ¹⁴C ålder var 409 +/-30 BP (Ua-38252) och ett kalibrerat värde ger med ett sigmas sannolikhet en datering till perioden 1604-1607 e.Kr. eller med större sannolikhet perioden 1441-1487 e.Kr. (Bronk Ramsey 2009; Reimer 2013).

Schakt 4

Schaktet var ca 12 meter långt, 1,4–1,7 meter brett och 0,9-1,2 meter djupt. 0,15 meter ned, under asfalt och bärlager, fanns ett slagglager bestående av gulbeige mo/mjåla, 0,05–0,15 meter tjockt, samt även sand och sten.

Därunder, på 0,25 meters djup, fanns en bebyggelsefas, som bestod av syllstenar och flera lager, A1 (bilaga 5 och 6). Två syllstenar syntes i sydöstra sektionen.

Syllstenarna var 0,25 meter stora och avgränsade flera lager (L 4–8). Husgrunden bör ha legat NNÖ om syllstenarna. NNÖ om och delvis på syllstenarna låg finskiktade och finkorniga lager, 0,06–0,14 meter tjocka (L3–L6). Dessa golv- och tätlager låg på ett slagglager (L7) och därunder fanns ett kultur-/blandlager (L8) med slagg, sand, sten, trävirke, slaktben, murtegel, kvistar, näver, textil, läder, en keramikskärva och del av ett kritpipshuvud. Lager 8 slutade i underkanten av en av syllstenarna i SSV. SSV om syllstenarna låg ett mer homogent slagglager (L13) på samma nivå som lager 8.

Under kultur- och slagglagret, mot schaktbotten 0,8 meter ned under asfalten, låg ytterligare ett kulturlager (L9), sannolikt det understa lagret innan den naturliga leran. Det innehöll humus, sten, slagg, slaktben med mera.

Resultat

Ute i gatan var alla historiska lager bortgrävda vid senare tiders ledningsdragningar. Inne på tomten återfanns en husgrund (A1) bestående av syllstenar, tegelkross, golv- och tätlager. Husgrunden låg i ett slagglager som i sin tur låg ovanpå ett lager med sten, slagg, sand, humus, trärester, textil och näver. Under det fanns ett kulturlager innehållande slagg, sand, sten, trävirke, slaktben, murtegel, kvistar, näver, textil, läder, keramik och kritpipsfragment. Eventuellt är kulturlagret detsamma som det kulturlager som brukar återfinnas i botten ovanpå den naturliga leran i Faluns innerstad. Detta kulturlager brukar dateras till mitten av 1600-talet utifrån fynd av yngre rödgoods och kritpipor. ¹⁴C-analysen av material från den aktuella undersökningen visar en datering på det understa kulturlagret som är något äldre än mitten av 1600-talet. Träprovet har daterats till de första två årtiondena på 1600-talet eller med större sannolikhet den senare hälften av 1400-talet.

Slaggutfyllnaden i Elsborg skedde troligtvis efter stadsregleringen 1646, men behöver inte ha skett på 1640-talet utan kan ha skett senare. Husgrunden (A1) låg i eller var eventuellt nedgrävd genom slagglagret vilket pekar på att huset är anlagt efter stadsregleringen eller i samband med slaggutfyllnaden. Tegel slog inte igenom som byggnadsmaterial hos gemene man förrän på 1600-talet vilket verifierar dateringen av husgrunden.

Enligt Skarins karta (1886) låg det inga hus inne på tomten 1886 utan bara efter gatorna Sturegatan och Bergshauptmansgatan. Det antyder att huset som hörde till husgrunden blev rivet före 1880-talet. De nuvarande husen på tomten är byggda 1938/39 (muntligen Persson 2009-07-02). Troligen revs gathuset, som finns på Skarins karta, i samband med att de nya husen byggdes. Inga rester efter dessa kunde återfinnas i schakten.

Sammanfattning

I samband med schaktningsarbeten för servisledning för fjärrvärme till fastigheten Assessorn 13 i stadsdelen Elsborg i Falun har arkeologer från Dalarnas museum genomfört en arkeologisk schaktningsövervakning. Tomten ligger inom fornlämning 68 som är ett stadslager med kulturlager från sen medeltid till 1600-tal.

Sammantaget grävdes fyra schakt med en sammalagd längd av 37 meter, bredden var 1,3–2 meter och djupet 0,9–1,4 meter. Ute i gatan var alla historiska lager bortgrävda vid senare tiders ledningsdragningar. Inne på tomten återfanns en husgrund bestående av syllstenar, tegelkross, golv- och tätlager. Husgrunden låg i ett slagglager och var troligen byggt i samband med eller efter stadsregleringen på 1640-talet och revs innan 1880-talet.

I botten av schakten inne på tomten fanns ett kulturlager direkt ovanpå den naturliga leran. Från detta kulturlager skickades ett prov för ¹⁴C-analys. Det kalibrerade värdet på analysen gav en datering till perioden 1604-1607 e.Kr. eller med större sannolikhet perioden 1441-1487 e.Kr.

Dalarnas museum anser att inga ytterligare arkeologiska insatser är motiverade.

Referenser

- Bronk Ramsey, C. (2009). Bayesian analysis of radiocarbon dates. *Radiocarbon* 51(1). s. 337-360.
- Holmström, M. & Grälls, A. (1988). *Rapport Dalarna, Falun, Kvarteret Bergsfogden nr 10 och Kvarteret Berghauptmannen nr 9. Arkeologisk undersökning. Riksantikvarieämbetet. Byrån för Arkeologiska Undersökningar.*
- Hägerman, B-M (2009). *Arkeologisk förundersökning i Assessorn 6. Nedre Elsborg, RAÄ 68, Falu stad och kommun, Dalarna.* Arkeologisk rapport 2009:8. Dalarnas museum. Falun.
- Persson, M. (2009-07-02). Muntligt meddelande från kommunantikvarien, Falu kommun.
- Reimer, P. J. et al. (2013). IntCal13 and Marine13 Radiocarbon Age Calibration Curves 0-50,000 Years cal BP. *Radiocarbon* 55(4). s. 1869–1887.
- Ros, J. (1988). *Arkeologisk schaktkontroll, fjärrvärmeutbyggnad, etapp III, 1987, Falu stad.* Arkeologisk rapport 1988:14. Dalarnas museum. Falun.
- Skarin, G. (1886). *Karta öfver Falu stad.* Dalarnas museums arkiv. Falun.
- Sundström, K. & Olsson Daniels S. (1988). *Husen berättar. Bevarandeplan för Falu innerstad.* Dalarnas museums serie av rapporter 1988:16. Falu kommun, Dalarnas museum.

Arkiv

FMIS. Riksantikvarieämbetets fornminnesinformationssystem.

www.fmis.raa.se

Tekniska och administrativa uppgifter

Länsstyrelsens diarienummer:	431-5553-08
Socken:	Falu stad
Fornlämning, raä nr:	68:1
Fastighet:	Assessorn 13
Koordinater, centralt i UO:	X: 6720626
(RT 90, 2,5 gon V)	Y: 1490337
Höjd (RH 70):	115-116 m.ö.h.
Inmätning:	Manuell inprickning
Vedartsanalys:	Thomas Bartholin, Scandinavian Dendro Dating
¹⁴ C-analys:	Ångströmlaboratoriet, Uppsala universitet
Utförandetid:	2008-06-13 – 2008-06-17
Schaktlängd:	37 meter
DM projektnummer:	1404
DM diarienummer:	56/08
DM fotoaccession:	2008/48, 6 digitala foton
Arkeologisk personal:	Britt-Marie Hägerman, Fredrik Sandberg
Fältarbetsledare:	Fredrik Sandberg
Projektansvarig:	Fredrik Sandberg
Rapportsammanställning:	Britt-Marie Hägerman, Joakim Wehlin

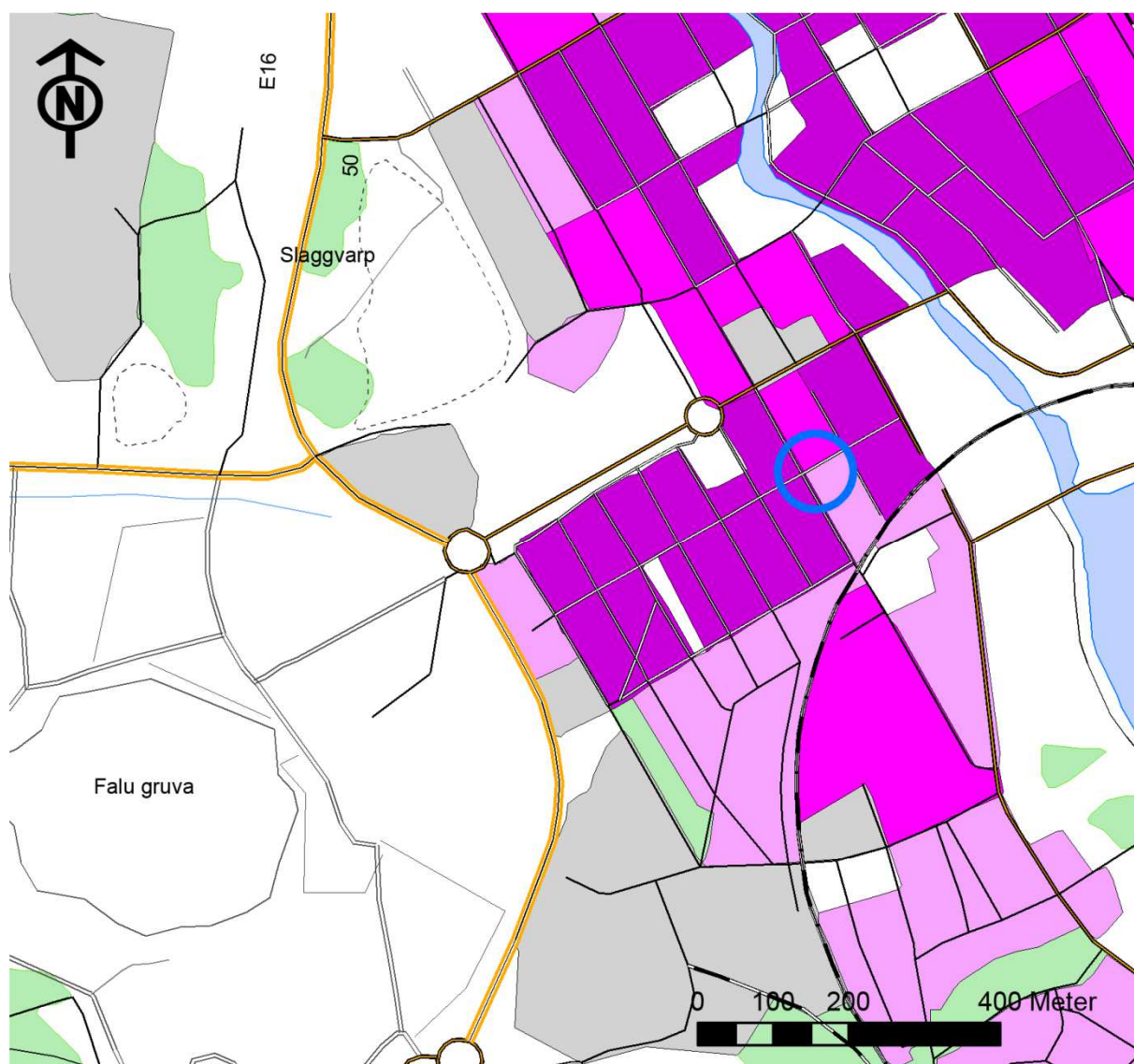
Dokumentationsmaterialet förvaras på Dalarnas museum. Inga fynd tillvaratogs.

Bilagor

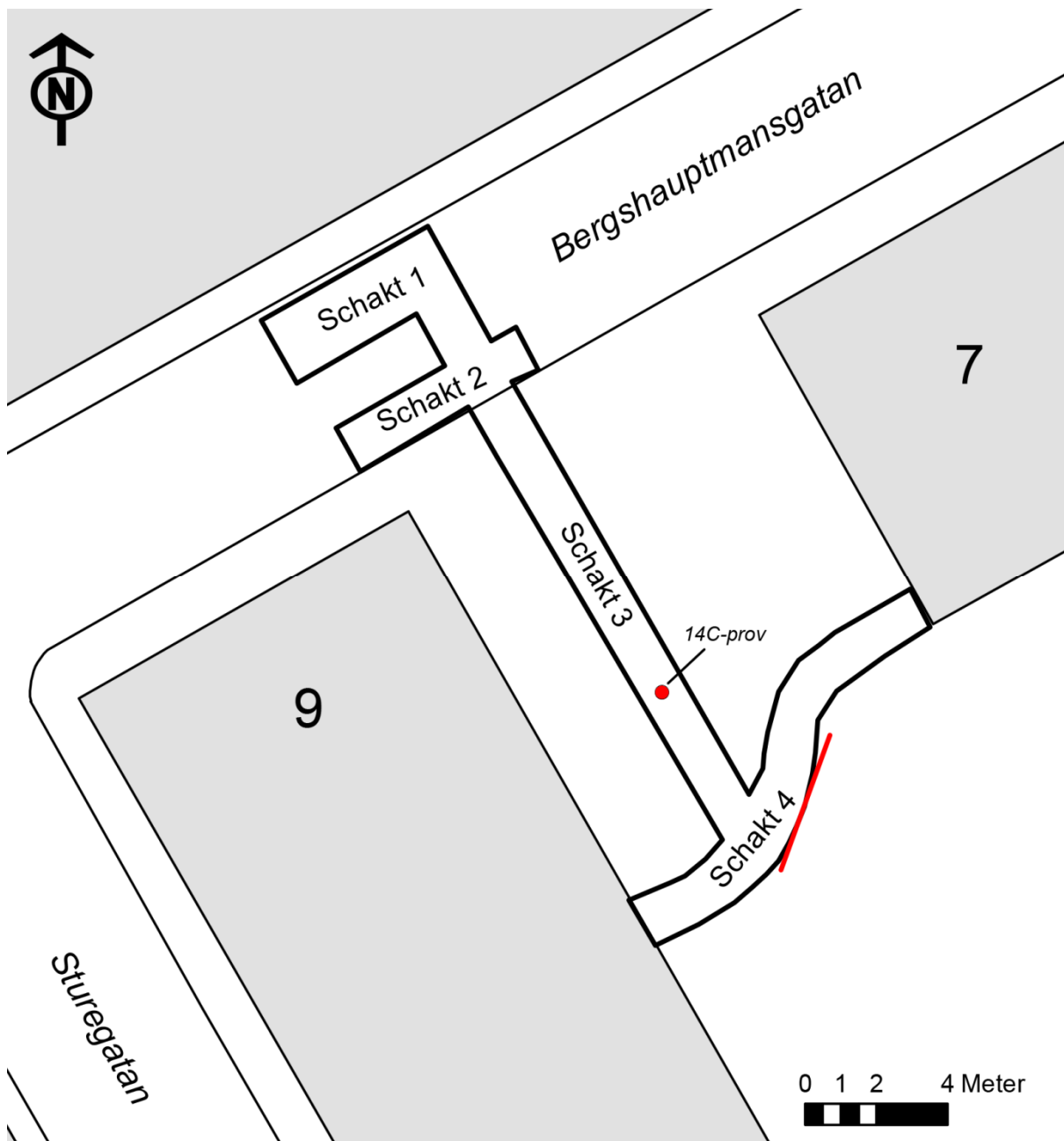
3 Kartor/planer/profiler

3 Foton

Bilagor

Bilaga 1. Utdrag ur terrängkartan med undersökningsområdet (UO) markerat med en blå cirkel. Skala 1:10 000.

Bilaga 2. Utdrag ur fastighetskartan med de aktuella schakten 1-4 markerade. Rött streck markerar profilritning (se bilaga 6). Skala 1:200.

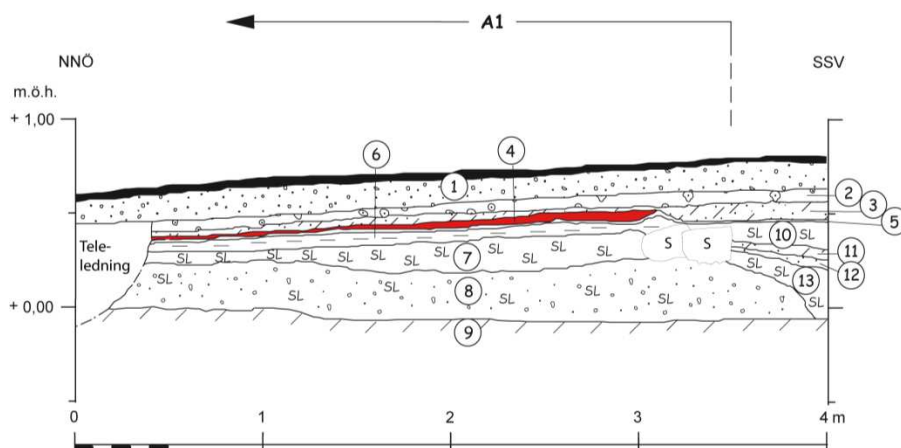
Bilaga 3. Schakt 1. Foto från nordöst. Fotograf Fredrik Sandberg.

Bilaga 4. Schakt 3. Foto från sydöst. Fotograf Fredrik Sandberg.

Bilaga 5. Husgrund A1, Del av östra sektionen i schakt 4. Foto från sydväst. Fotograf Fredrik Sandberg.

Lagerbeskrivning

1. Asfalt (svart) i toppen sedan sand, grus
2. Morän (sand, småsten)
3. Humus, sand, träflis
4. Tegelflis (A1)
5. Humus, lera, sand, trärester (A1)
6. Ljus mjäla/lera (A1)
7. Slagg (A1)
8. Sten, slagg, sand, humus, trärester, textil, näver (A1)
9. Kulturlager
10. Slagg, sand
11. Humus, sand
12. Lera, grus
13. Slagg
- S. Syllstenar

Bilaga 6. Husgrund A1, Del av östra sektionen i schakt 4. Skala 1:40. Renritning Britt-Marie Hägerman.